

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ВАСЮТІНА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 378.091.3:373.3.011.3-051]:37.01:[5+172.1] (043.5)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

**Реферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано в Хмельницькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
БІДА Олена Анатоліївна,
Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці II,
завідувач кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
професор кафедри педагогіки
та менеджменту освіти;

доктор педагогічних наук, професор
КОМАР Ольга Анатоліївна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри фахових методик та
інноваційних технологій у початковій школі;

доктор педагогічних наук, професор
ПРИМА Раїса Миколаївна,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри теорії і методики
початкової освіти.

Захист відбудеться 30 вересня 2022 року об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 70.052.05 у Хмельницькому національному університеті, за адресою: зала засідань, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті <https://nauka.khmnpu.edu.ua> та в Науковій бібліотеці Хмельницького національного університету, за адресою: вул. Кам'янецька, 110/1, м. Хмельницький, 29016.

Реферат розіслано 29 серпня 2022 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Андрюшук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Посилення ролі вчителя початкової ланки в реалізації ідей Нової української школи аргументоване суспільною потребою у формуванні майбутнього громадянина на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей, які детермінують вектор сталого розвитку демократичного громадянського суспільства. Розвиток особистості молодшого школяра, формування його ключових компетентностей, природничо-наукового світогляду, незалежного мислення, екологічних настановлень, виховання гуманних почуттів, безпечної та природоохоронної поведінки, активної громадянської позиції, соціальної відповідальності й досвіду, самоідентифікації передбачають запровадження якісних змін в організацію освітнього процесу на засадах ефективної реалізації принципу інтеграції знань. У цьому контексті саме зміст освітніх галузей «Природника» і «Громадянська та історична» має найбільший потенціал для реалізації професійних можливостей вчителя початкової школи щодо інтеграції природничих і соціальних знань для формування національно свідомого громадянина – патріота. На пріоритетності громадянської освіти наголошено в «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018). Відповідно до нових вимог щодо вивчення природничих дисциплін, домінантою змісту природничої освіти в початковій школі є цілісність системи знань про природу й суспільство для формування в учнів світоглядних уявлень, нової стратегії поведінки в біосфері та екологічного мислення. Пошук нових підходів і моделей організації природничої та громадянської освіти молодших школярів на засадах синергії зумовлює зміну акцентів у підготовці майбутніх учителів початкової школи, зокрема в їхній готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Концептуальні засади й напрями розвитку педагогічної освіти, а також вектори модернізації підготовки майбутніх учителів початкової школи відображено в нормативних документах державного рівня: Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про загальну середню освіту» (2020 р.); «Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 роки» (2014 р.), «Проекти Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років» (2014 р.), «Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018); «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» (2015 р.), «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» (2016 р.); «Державних стандартах початкової освіти» (2011 р., 2018 р.), «Стандарті вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 «Початкова освіта» (2021 р.), «Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2018 р.). Зокрема, акцентовано важливість орієнтації змісту підготовки на формування професійних компетентностей, що забезпечують ефективну реалізацію природничої та громадянської освіти (наявність елементів громадянської освіти в освітніх компонентах, використання потенціалу

природничої освіти на засадах міждисциплінарності). Зростають вимоги до готовності майбутніх учителів початкової школи до формування природничої і громадянської компетентності учнів із застосуванням інноваційних методик, технологій та засобів навчання.

За результатами аналізу особливостей підготовки майбутніх учителів початкової школи, опитування випускників, учителів і науково-педагогічних працівників, у здобувачів недостатньо (56 %) сформовано цілісну систему спеціальних знань, умінь, навичок і практичного досвіду для розв'язання виробничих завдань, пов'язаних із формуванням в учнів основ природничої та громадянської компетентностей, що помітно послаблює предметно-методичний потенціал їхньої професійної діяльності. Потребують оновлення зміст і навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів, а також технологічний аспект організації навчання майбутніх учителів початкової школи щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Постає необхідність в обґрунтуванні концептуально-методологічних і методичних засад підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації зазначеної діяльності.

Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти охоплює широке коло питань та актуальна для вітчизняних науковців сучасної доби. Фундаментальними для дослідження є праці, де проаналізовано різні аспекти сучасної освітньої політики, тенденції розвитку педагогічної освіти, особливості професійної підготовки майбутнього вчителя в зарубіжному досвіді (І. Андрощук, Н. Бідюк, С. Гончаренко, О. Гомонюк, О. Дубасенюк, В. Кремень, А. Кузьмінський, В. Третько та ін.); обґрунтовано теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів (Н. Бібік, В. Бондар, М. Вашуленко, Н. Кічук, О. Комар, С. Мартиненко, М. Марусинець, О. Матвієнко, І. Пальшкова, Р. Пріма, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікова й ін.); з'ясовано особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти (Н. Кононенко, Н. Лисенко, О. Лук'яченко, І. Мозуль, Т. Олексенко, О. Юрченко, Л. Чередник, Г. Черненко та ін.); доведено необхідність використання технологій дистанційного навчання й програмних засобів в освітньому процесі ЗВО та ЗЗСО (Р. Гуревич, І. Кулага, Д. Ільницький, В. Косик, Ю. Моїсеєва, О. Подліняєва, С. Стрельник, В. Толочко, А. Яцишин та ін.); схарактеризовано підходи до формування фахових компетентностей учителя ресурсами музейної педагогіки (Н. Арістова, Т. Мацейків, О. Малихін та ін.); досліджено процес формування готовності до педагогічної діяльності (А. Алексюк, Н. Бахмат, В. Бондар, О. Будник, Ю. Галатюк, М. Євтух, С. Сисоева, О. Ярошенко та ін.); описано можливості інтеграції навчального змісту для підготовки здобувачів вищої і початкової освіти (І. Большакова, К. Гуз, М. Іванчук, В. Ільченко, М. Ковальчук, О. Матюшенко, В. Нічишина, О. Чекіна, Т. Яніцка-Панек та ін.).

Вагоме значення для дослідження проблем методики викладання природознавства в початковій та основній школі мають студії таких науковців, як Т. Байбара, О. Біда, Т. Воронцова, Т. Гільберг, І. Грущинська, В. Ільченко, О. Лінник, І. Мороз, Л. Нарочна та ін. Науково цінними є розвідки, де відрефлектовано становлення змісту шкільної громадянської освіти та підготовки майбутніх учителів до його реалізації (Ю. Арешонков, Т. Бакка, Н. Бахмат,

О. Боярчук, О. Будник, В. Вайдінгер, Т. Гордієнко, О. Маліновська, Л. Мацук, О. Овчарук, О. Пометун, Н. Протасова, І. Смагін та ін.); еволюцію методики формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи (М. Араджионі, Т. Гребеник, О. Козлова, О. Матюшенко та ін.). Посутнє значення мають ідеї освіти зарубіжних та вітчизняних дослідників щодо основ демократичного громадянства й прав людини, методичні орієнтири з їх формування в учнів і студентської молоді (М. Баррет (M. Barrett), П. Брандер (P. Brander), Р. Голлоб (R. Gollob), І. Залесова, В. Вайдінгер, О. Пометун); підходи до формування складників громадянської компетентності в учнів (П. Момпоінт-Гайллард (P. Mompoin-Gaillard), Дж-Мм. Хейдт (J.-Mm. Heydt), І. Петріан, С. Цюрюпа, О. Юрченко).

Системний аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує важливість проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності й недостатнє використання освітніх резервів ЗВО та ЗЗСО для ефективного її забезпечення. Відсутні комплексні студії з питань підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також формування їхньої готовності до професійної діяльності в умовах багатопредметності, інтегрованих курсів і дистанційного навчання.

До необхідності розв'язання зазначеної проблеми спонукають і виявлені в процесі наукової рефлексії *суперечності* між: зростанням вимог демократичного суспільства й Нової української школи (далі – НУШ) до професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи та реальним станом їхньої готовності до реалізації змісту природничої і громадянської освіти молодших школярів; посиленням суспільного значення природничої та громадянської освіти й недостатнім рівнем усвідомлення ролі вчителя початкової школи в цьому процесі; потребою початкової школи у формуванні природничої та громадянської компетентностей учнів і недосконалістю фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в цьому аспекті; необхідністю вдосконалення системи педагогічної освіти відповідно до європейських стандартів і недосконалістю наукового обґрунтування концептуальних засад системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; об'єктивними потребами здобувачів в оволодінні фаховими знаннями, уміннями, навичками й методиками природничої та громадянської освіти й недосконалістю підходів до відбору та структуризації змісту освітньо-професійних програм (навчальних програм фахових дисциплін, розширення переліку вибіркового освітніх компонентів) щодо забезпечення готовності здобувачів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; необхідністю впровадження педагогічних інновацій у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи та реальним станом їх реалізації в освітньому процесі ЗВО; доцільністю створення оптимальних педагогічних умов до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і традиційними підходами до організації теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Отже, актуальність розв'язання порушеної проблеми на професійно-освітньому, науково-теоретичному, практико-педагогічному рівнях зумовила вибір теми дослідження: **«Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх**

учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до плану науково-дослідницької роботи Хмельницького національного університету «Психолого-педагогічна система становлення особистості фахівця» (ДР № 0114U005266) та «Трансформація життєвого світу людини в умовах особистісного і професійного розвитку» (ДР № 0116U005844), де автором обґрунтовані теоретичні й методичні засади природничої та громадянської освіти підготовки майбутніх учителів початкової школи. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 7 від 22.02.2018 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, у розробленні й експериментальній перевірці ефективності системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в професійній діяльності.

Відповідно до мети, сформульовано такі **завдання**:

1) опрацювати стан задекларованої проблеми в українській і зарубіжній педагогічній теорії та практиці;

2) з'ясувати особливості структурування змісту природничої і громадянської освіти в початковій школі та його взаємозв'язок зі змістом підготовки майбутніх учителів початкової школи;

3) схарактеризувати структуру готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; визначити критерії, показники й рівні аналізованої властивості;

4) розробити й теоретично аргументувати концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

5) виявити й обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

6) розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти й експериментально перевірити її ефективність;

7) підготувати й упровадити в освітню практику ЗВО навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – система підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Концепція дослідження ґрунтована на визнанні природничої і громадянської освіти важливим складником професійної діяльності й підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті суспільних потреб та вимог НУШ. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є неперервним системним процесом, який

відбувається з огляду на особливості й цінності педагогічної діяльності, відповідно до законодавчо-нормативного забезпечення; *орієнтований* на вимоги стандартів вищої освіти, шкільної освіти, професії; *спрямований* на запровадження якісних змін у змістовому, організаційно-технологічному, професійно-особистісному контекстах; *зважає* на особливості кореляції змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі й вищій школі на засадах інтеграції знань; *зумовлений* потребою впровадження інноваційних ідей зарубіжного досвіду; *прогнозований* позитивною динамікою готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Цей процес вибудований на підставі науково обґрунтованої методології, вивчення педагогічних закономірностей освітнього процесу, запровадження дидактично виважених системних педагогічних дій і цілеспрямованих заходів, створення оптимальних педагогічних умов.

В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо закономірностей розвитку громадянського демократичного суспільства, системи природничої та громадянської освіти, педагогічної освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань); внутрішньо-особистісної детермінації ціннісно-сміслових установок особистості; професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних, європейських цінностей.

Концептуальні засади дослідження охоплюють три взаємопов'язані концепти: *методологічний, теоретичний і практичний*.

Методологічний концепт відображає взаємодію та взаємовплив фундаментальних наукових підходів (системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, інтегративного, середовищного); сучасних досягнень природничих наук, концептуальних положень громадянської освіти й культури демократії; зарубіжних тенденцій розвитку педагогічної освіти та підготовки майбутніх учителів початкової школи; закономірностей педагогічної діяльності вчителя початкової школи в контексті вимог професійного стандарту; комплексу загальнодидактичних (науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості) і специфічних принципів (соціалізації, інструментальності, активності, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища) підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Теоретичний концепт окреслює систему вихідних концептуальних положень, дає змогу виявити провідні теорії (теорії людиноцентризму, співпраці, толерантності, теорії і практики аксіогенези особистості, ціннісних орієнтацій та ін.), ідеї, нормативно-правові засади, вихідні параметри, дефініції, покладені в основу розуміння феномену «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», наукового опису досліджуваного явища, аналізу, узагальнення й синтезу, а також обґрунтування та моделювання системи зазначеного процесу.

Практичний концепт реалізований через розроблення й упровадження системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, передбачає прикладну реалізацію перевірки

ефективності теоретично обґрунтованих наукових положень, дієвості всіх складників розробленої системи через упровадження створених педагогічних умов, розробленого навчально-методичного забезпечення; обґрунтування критеріїв, показників і рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Загальна гіпотеза дослідження. Основні положення концепції втілено в *загальній гіпотезі*, яка ґрунтована на припущенні, що ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до аналізованої діяльності суттєво зросте за умови впровадження теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної системи, яка впливає на підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових припущеннях**, відповідно до яких підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти набуває ефективності, якщо:

- теоретично й методологічно обґрунтувати підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти відповідно до «Стандарту вищої освіти» (за спеціальністю 013 «Початкова освіта») і нормативних документів початкової школи; виявити специфіку підготовки майбутніх учителів початкової школи в зарубіжному досвіді; обґрунтувати методологічні підходи до розв'язання досліджуваної проблеми;

- розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що вирізняється чіткою структурно-функційною зорієнтованістю на взаємодію її підсистем (цільової, теоретико-методологічної, змістово-технологічної, діагностично-результативної), забезпечити поетапність її реалізації (мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний етапи);

- виокремити, обґрунтувати й реалізувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи);

- реалізувати об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію формування компонентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі науково обґрунтованих критеріїв, показників і рівнів;

- підготувати й упровадити в освітню практику ЗВО навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Методологічну основу дослідження становлять положення теорії пізнання; основні закони діалектики (перехід кількісних змін до якісних новоутворень особистості); філософське положення про взаємозв'язок загального, особливого,

одиничного; принцип взаємозв'язку явищ і процесів у суспільстві, науці й освіті; психолого-педагогічні теорії аксіологічного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, системного, інтегративного, середовищного підходів; психолого-педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості, взаємозв'язку якісних і кількісних параметрів процесів та явищ у системі освіти, їх системного аналізу й моделювання; загальнодидактичні та спеціалізовані принципи підготовки фахівців.

Теоретичною основою дослідження слугують положення сучасної філософії вищої освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, А. Кузьмінський та ін.); компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців і педагогічної компаративістики (Н. Бідюк, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинська, Г. Тарасенко, В. Третько та ін.); концептуальні засади, теорії й методики фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи (Н. Бахмат, Н. Бібік, В. Бондар, О. Комар, О. Матвієнко та ін.); проблем реалізації природничої освіти й екологізації її змісту (Т. Байбара, Г. Білецька, С. Гончаренко, І. Грущинська, В. Ільченко та ін.), основ демократичного громадянства й прав людини, методичних орієнтирів із їх формування в учнів і студентської молоді (Ф. Адігер (F. Adiger), П. Брандер (P. Brander), Н. Ганеа (N. Ghanea), Р. Голлоб (R. Gollob), В. Вайдингер (W. Weidinger), В. Арешонков, Т. Бакка, В. Ляпунова та ін.); особливості фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (О. Біда, Л. Височан, Н. Граматик, О. Демченко, О. Лінник та ін.); педагогічної інноватики й упровадження педагогічних технологій у ЗВО та ЗЗСО (Є. Александрова, Р. Гуревич, Л. Даценко, В. Імбер, О. Кубатко, Ю. Кулінка, А. Лікарчук, Н. Матяш, Ю. Моїсеєва, Н. Лазаренко, О. Пехота, С. Сисоєва, О. Червоненко, Ш. Бургшталер (Sh. Burgstahler) та ін.).

Для реалізації поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння й зіставлення, індукція та дедукція, аналогія, що дали змогу схарактеризувати стан опрацювання проблеми в наукових джерелах, обґрунтувати поняттєво-категорійний апарат, вивчити законодавчо-нормативні документи у сфері освіти, освітні та професійні стандарти, дисертації, електронні ресурси, досвід роботи науково-педагогічних працівників ЗВО; узагальнення, моделювання – для розроблення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *емпіричні* – обсерваційні (самоспостереження, спостереження, рефлексія), діагностичні (анкетування, тестування, бесіди, опитування, експертне оцінювання, самоаналіз) – для з'ясування мотивів, цінностей, потреб, рівня знань майбутніх учителів початкової школи у ЗВО; педагогічний експеримент для визначення рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на різних етапах дослідження, перевірки ефективності розробленої системи й виокремлених педагогічних умов; *статистичні* – кількісний і якісний аналіз експериментальних даних, методи математичної статистики (непараметричний критерій Пірсона χ^2) для оцінювання достовірності результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *уперше* обґрунтовано концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в єдності трьох концептів (методологічного, теоретичного, практичного); розроблено й експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що охоплює взаємопов'язані підсистеми (цільова, теоретико-методологічна, змістово-технологічна, контрольно-результативна); виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи), що вможливають відтворення цілеспрямованого системного процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності;

– *удосконалено* сутність понять «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», «готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»; зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (оновлено і структуровано зміст освітніх компонентів), а також процесуальний компонент фахової підготовки з огляду на особливості дистанційної освіти та зарубіжний досвід;

– *подальшого розвитку й конкретизації* набули положення щодо компонентного складу готовності (компоненти, критерії, показники) майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; специфічні принципи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; діагностичний інструментарій для визначення стану готовності майбутніх учителів початкової школи до названої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів аргументоване розробленням навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема: навчальних програм освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи» і навчально-методичних комплексів до них, що містять курси лекцій, систему практичних занять, завдання для навчального проєктування, комплекти засобів для модульного й підсумкового контролів, розміщені в модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі (MOODLE); розділу в методичних рекомендаціях з організації виробничої практики («Методика проведення уроків за змістом природничої та

громадянської освіти»); навчальних посібників – «Основи природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом «MozaBook», «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі»; «Етнекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» із контурними картами. Суспільство. Історія. Культура» (гриф МОН), «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»» (гриф МОН); робочі зошити на друкованій основі – «Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Зошит з основ організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Результати дослідження оприлюднені на авторському ютуб-каналі (<https://bit.ly/3K73xYW>) і можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для оновлення змісту професійно орієнтованих дисциплін, створення нових методик викладання, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 94-33/03 від 27.01.2022), Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського Волинської обласної ради (довідка № 28/01-07/22 від 26.01.2022), Мукачівського державного університету (довідка № 132 від 28.01.2022), Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (довідка № 145/03 від 27.12.2021), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/90 від 08.12.2021), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 1001/02-13 від 31.12.2021).

Особистий внесок здобувача. У процесі наукового пошуку підготовлено публікації в співавторстві, де дисертантці належать такі напрацювання: у навчальному посібнику [3] розроблено зміст лекцій і практичних занять; у статті [6] виокремлено й обґрунтовано напрями реалізації «Концепції громадянської освіти в підготовці майбутніх учителів початкової школи»; у розвідці [15] окреслено практичний складник організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «ЯДС»; у статті [16] описано практичні заходи з модернізації змісту підготовки майбутніх учителів до методики викладання освітньої галузі «Природознавство»; у праці [17] викладено методичні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавства; у статті [18] аргументовано дидактичний потенціал атласу з природознавства в курсі «ЯДС» (1–2 клас); у публікації [19] схарактеризовано теоретичні засади організації групової роботи учнів початкової школи засобами інструментарію Швейцарсько-Українського проекту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»; у статті [20] удокладнено зміст і методику організації занурень у початковій школі як прикладу міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті; у роботі [21] витлумачено методичні засади реалізації «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності»; у статті [22] запропоновано підходи до формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи НУШ у фаховій методиці; у праці [25] доведено ефективність упровадження інтегрованих занять за

змістом природничої та громадянської освіти у ЗВО за результатами роботи в міжнародних проєктах; у статті [26] обґрунтовано теоретичні засади праксеологічної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; у студії [27] схарактеризовано сутність компетентнісного підходу в підготовці майбутніх учителів початкової школи; у статті [28] поінформовано про можливості інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітню діяльність; у дослідженні [29] описано заходи з реалізації компетентнісного підходу до навчання майбутніх учителів початкової школи; у праці [42] представлено теоретичні засади організації дистанційного навчання студентів засобами цифрових технологій; у студії [43] репрезентовано теоретичні особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання; у розвідці [44] подано відомості про практичний інструментарій формування складників громадянської компетентності в майбутніх учителів початкової школи; у праці [45] запропоновано методичні аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобами екскурсій у контексті «Концепції НУШ»; у публікації [46] проаналізовано теорію і практику використання музейної педагогіки в підготовці вчителя початкової школи на прикладі природничих дисциплін; у праці [47] схарактеризовано дидактичний потенціал програмного комплексу «MozaBook» для модернізації змісту природничого складника інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; у студії [48] з'ясовано сутність академічної доброчесності здобувачів вищої освіти; у посібнику [53] розроблено методичний апарат, покажчик термінів; у праці [54] запропоновано змістове наповнення модулів дисциплін і завдань для практичних занять; у навчальних посібниках [55 – 57] розроблено завдання для аудиторної роботи студентів спеціальності 013 «Початкова освіта»; у праці [58] схарактеризовано сутність змішаного навчання та особливості його організації в сучасній практиці; у навчальній програмі [59] запропоновано зміст позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) протягом 2 років навчання для молодших школярів; у праці [60] розроблено зміст семінарських занять; у навчально-методичному посібнику [61] викладено зміст лекцій і семінарських занять; у публікації [62] укладено особливості застосування цифрових ресурсів «Jamboard» та «MozaBook» під час організації дистанційного навчання в початковій школі. Ідеї співавторів у дисертації не використані.

Результати дослідження апробовано на конференціях і семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи» (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.; 11 – 12 листопада 2021 р.); «Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті» (Норвегія – Україна, 21 – 22 квітня 2021 р.); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (м. Вінниця, 22 – 23 квітня 2021 р.); «International scientific and practical conference. Carrent trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries» (Lublin, September 25 – 26, 2020); «Актуальні проблеми психології розвитку особистості» (м. Київ, 14 – 15 травня 2020 р.), «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог НУШ» (м. Тернопіль, 20 – 21 травня 2019 р.); «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього» (м. Чернівці, 11 – 12 квітня 2019 р.); «Сучасні

інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи» (м. Тернопіль, 7 – 8 листопада, 2019 р.; 30 квітня 2020 р.); «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти» (м. Чернігів, 23 – 24 квітня 2020 р.); «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Черкаси, 26 – 27 квітня 2017 р.); «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.); «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (м. Умань, 27 – 28 вересня 2017 р.); «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.); «Освіта і здоров'я підростаючого покоління» (м. Київ, 26 квітня 2016 р.); *усеукраїнських* – «Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти» (м. Умань, 24 – 25 листопада 2021 р.).

Матеріали кандидатської дисертації «Пропедевтика природничих знань учнів 5-го класу загальноосвітньої школи» за спеціальністю 13.00.02 «Теорія і методика біології», що захищена 2004 року, у тексті докторської роботи не використано.

Публікації. Основні результати дослідження представлено в 62 наукових працях, із яких: 1 монографія, 2 навчальні посібники, 22 статті у фахових наукових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 4 в іноземних наукових періодичних виданнях, 19 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 14 праць, які додатково відображають отримані результати.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 617 сторінках, із них основного тексту – 426 сторінок. Робота містить 27 таблиць, 7 рисунків, 14 додатків. У списку використаних джерел подано 613 найменувань, зокрема 52 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** аргументовано актуальність задекларованої проблеми, зв'язок із науковими темами, сформульовано мету, завдання, гіпотезу, окреслено об'єкт, предмет, обґрунтовано концепцію, методологічні й теоретичні засади та методи наукового пошуку, викладено наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, описано особистий внесок здобувача, подано відомості про впровадження й апробацію результатів наукового пошуку, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні основи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти**» досліджено проблему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в педагогічній теорії та практиці; проаналізовано законодавчо-нормативне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської

освіти; схарактеризовано особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності.

Унаслідок аналізу психологічних, педагогічних, методичних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, констатовано необхідність цільових, організаційних, змістових, технологічних змін у системі підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Серед провідних напрямів удосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти науковці виокремлюють такі: посилення уваги до суспільного значення природничої та громадянської освіти, їхнього місця й ролі в професійній діяльності та підготовці вчителів початкової школи; актуалізація професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи в умовах інтегрованого навчання; оновлення змісту освітніх компонентів щодо забезпечення готовності здобувачів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі, його узгодження з потребами і змінами у формуванні змісту навчання в початковій школі; забезпечення міжпредметної інтеграції природничо-наукової та психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи; упровадження педагогічних інновацій у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи; необхідність розроблення й реалізації інноваційних технологій організації освітнього процесу у ЗВО в умовах дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи; створення інтегрованих курсів і використання дидактичних засобів для реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; розвиток науково-дослідницької (проектної) діяльності майбутніх учителів початкової школи в галузі природничої та громадянської освіти; використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в підготовці майбутніх учителів початкової школи; розроблення діагностичних методик підготовки майбутніх учителів початкової школи до інноваційної діяльності для формування в молодших школярів ключових компетентностей; формування готовності майбутніх учителів початкової школи до толерантного виховання учнів; залучення педагогів-практиків до формування здатності й готовності майбутніх учителів початкової школи реалізувати екологізацію й естетизацію навчальної діяльності, застосовувати диференційований та інтегрований підходи; підвищення рівня природничо-наукової підготовки майбутніх учителів до викладання природознавчих дисциплін у початкових класах; розвиток громадянської компетентності майбутніх учителів; створення фасилітованого освітнього середовища у ЗВО для саморозвитку й самовдосконалення, формування активної громадянської позиції, природничо-наукового світогляду, безпечної екологічної поведінки, соціальної відповідальності та досвіду, самоідентифікації майбутніх учителів початкової школи тощо. Посутній блок сучасного досвіду з опорою на світову практику становлять дослідження, пов'язані з формуванням власне змісту природничої та громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО).

Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти регламентована низкою законодавчо-нормативних документів, що декларують максимальну інтеграцію наукових засад природничого й гуманітарного спрямування, важливість формування в здобувачів вищої освіти сучасного світорозуміння, світоглядної та екологічної культури,

адекватної до викликів сьогодення, виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою активною громадянською позицією, готовністю виконувати громадянські та професійні обов'язки.

На підставі аналізу законодавчо-нормативного й навчально-методичного забезпечення дев'ятнадцяти ЗВО з підготовки майбутніх учителів початкової школи констатовано певну неузгодженість між вимогами освітніх і професійних стандартів підготовки вчителів початкової школи та стандартів початкової освіти й НУШ. Це пов'язане зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, екологізацією всіх сфер життєдіяльності, зростанням потреб сучасного шкільництва в соціально активних, творчих учителях з інноваційним мисленням і прогностичним баченням розвитку природничої та громадянської освіти на засадах інтеграції знань, упровадження нових підходів до формування аксіологічної діяльності та громадянської позиції молодших школярів. Система загальних і фахових компетентностей, якими повинні оволодіти студенти, загалом увідповіднена із запитами сучасності, але потребує більш швидкої модернізації, згідно з вимогами НУШ. Змістових і термінологічних трансформацій зазнають професійні компетентності, а отже, результати навчання майбутніх учителів початкової школи. ЗВО достатньо мобільно реагують на виклики сучасності, пропонують спектр дисциплін для підготовки майбутніх учителів до реалізації природничої та громадянської освіти. Водночас зафіксовано зміщення акценту на природничу підготовку студентів, на відміну від громадянської освіти. У НП педагогічних ЗВО не виявлено дисциплін, що готують студентів до реалізації змісту громадянської освіти (однойменних або з приблизною назвою). Попри наявний перелік дисциплін, що забезпечують формування в здобувачів окремих складників громадянської освіти («Історія української державності» / «Історія України», «Політологія», «Правознавство», «Соціологія», «Культурологія», «Релігієзнавство»), обов'язковою є лише дисципліна «Історія України / Історія української державності», інші курси – вибіркові. Традиційно здобувачам пропонують вивчення освітнього компонента, пов'язаного з громадянською освітою в різних циклах підготовки (обов'язковому чи вибіркового), що не гарантує його засвоєння всіма здобувачами освіти через належність до категорії вибіркового. Бракує інтегрованих навчальних курсів, спрямованих на реалізацію змісту природничої та громадянської освіти молодших школярів, предметних методик. Одним із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми є включення до всіх / більшості обов'язкових освітніх компонентів модуля / теми / змістової лінії, що пов'язані з громадянською та природничою освітою, їхніми методиками. Зміст дисциплін «Фізика» і «Хімія» у природознавчому циклі представлений фрагментарно (фізичні явища й закони, хімічна будова речовин та їхні перетворення, Всесвіт і небесні тіла, значення картографічних посібників у пізнанні світу (основи природознавства)).

Практичний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти послугував підставою для висновку про недостатній базовий рівень знань і предметних умінь студентів із географії, фізики та астрономії, хімії, громадянської освіти в контексті національної самоідентичності й активного громадянства. Констатувальний етап

дослідження засвідчив, що превалює низький (репродуктивний) рівень готовності (56 %) здобувачів до реалізації природничої та громадянської освіти. Постає потреба в збільшенні обсягу знань і вмій у змісті природничо-наукової й громадянської підготовки майбутніх учителів початкової школи, а також в активізації методичного потенціалу майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі використання інноваційних форм, технологій і методів навчання. Результати опитування здобувачів та науково-педагогічних працівників доводять, що на результативність підготовки майбутніх учителів початкової школи негативно впливає відсутність мотивації до реалізації змісту природничої та громадянської освіти через несистемні й непослідовні організаційно-педагогічні заходи щодо розвитку професійно-ціннісних орієнтацій і стимулювання здобувачів до постійного самовдосконалення; недостатнє використання дидактичних можливостей картографічних посібників, освітніх платформ і програмних засобів для підвищення ефективності зазначеного процесу. Упровадження цілеспрямованих педагогічних заходів, створення оптимальних педагогічних умов сприятимуть формуванню готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* трактоване як динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, яка вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що в сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів. До основних компонентів готовності належать: *мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний*. *Мотиваційний* компонент передбачає сукупність мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та формування ключових компетентностей молодших школярів, *гносеологічний* – прогнозує оволодіння науково обґрунтованою та професійно доцільною системою фахових знань, що слугуватиме міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок реалізації природничої та громадянської освіти, *діяльнісний* компонент репрезентований системою педагогічних умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації змісту природничої та громадянської освіти молодших школярів; *особистісний* – передбачає наявність професійно важливих властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські якості, громадянська активність, творчість, інноваційність, комунікативність, толерантність, саморефлексія та ін.). Відповідно до обґрунтованих компонентів, виокремлено критерії готовності: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний*. На підставі зазначених критеріїв і показників диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *низький (репродуктивний), середній (продуктивний), високий (творчий)*.

У другому розділі **«Концептуально-методологічні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та**

громадянської освіти» обґрунтовано методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів початкової школи щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти; з'ясовано специфіку підготовки майбутніх учителів початкової школи до окресленої діяльності в зарубіжному досвіді; схарактеризовано взаємозв'язок змісту шкільної природничої та громадянської освіти з підготовкою майбутніх учителів початкової школи; викладено концепцію підготовки майбутніх учителів початкових школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Методологічними орієнтирами досліджуваної проблеми слугують такі підходи: *системний* – характеризує підготовку майбутніх учителів початкової школи з позицій системності, цілісності, взаємовпливу й взаємозумовленості структурних компонентів (підсистем), які забезпечують динамічні зміни в готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *діяльнісний* – акцентує увагу на практико-орієнтованому складнику професійної (предметно-методичної) підготовки та спрямований на неперервний процес формування міждисциплінарних знань, умінь, навичок майбутніх учителів початкової школи через активізацію навчальної діяльності на засадах інтеграції знань, упровадження інноваційних форм, методів і технологій, з огляду на особливості дистанційної освіти й зарубіжний досвід; *особистісно орієнтований* – передбачає створення оптимальних умов для розвитку особистості майбутнього вчителя початкової школи, виявлення, розкриття можливостей для професійного самопроекування, самопізнання, самовизначення та творчого саморозвитку у сфері природничої і громадянської освіти; *аксіологічний* – уможливає підпорядкування змісту навчання майбутніх учителів початкової школи формуванню їхніх професійно-ціннісних орієнтацій, необхідних для реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *інтегративний* – спрямовує на забезпечення цілісності професійної підготовки на засадах інтеграції знань і формування нового виробничого досвіду; *компетентнісний* – забезпечує формування фундаментальних, фахових, міждисциплінарних знань, умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *середовищний* – аргументує необхідність створення й використання спеціального фасилітованого середовища (соціального, дидактичного, просторово-предметного) для розкриття професійного потенціалу та формування компетентностей.

Аналіз доробку провідних українських учених-компаративістів, нормативних документів щодо організації підготовки майбутніх учителів початкової школи в демократичних державах (на прикладі Норвегії та Швейцарії) дав змогу констатувати наявність подібних і відмінних ознак. Серед особливостей виокремлені такі: постійне оновлення змісту підготовки та його орієнтування на нові соціально-політичні реалії, світові наукові, економічні й культурні досягнення, які формують фундаментальні знання в галузі гуманітарних і природничих наук; активна участь здобувачів у розвитку громадянського суспільства через волонтерську діяльність; створення умов для розвитку особистісних і професійних якостей у майбутніх учителів початкової школи на засадах партнерства та інтерактивної взаємодії; практико-орієнтована підготовка

майбутніх учителів початкової школи (ОП «Практично-педагогічна освіта»); виконання наукових проєктів й індивідуальних досліджень у сфері природничої та громадянської освіти; активне залучення до підготовки майбутніх учителів початкової школи педагогів-практиків; розвиток початкової ланки освіти на засадах наскрізної й інтегративної підготовки молодших школярів (наскрізні лінії: громадське здоров'я й життя, демократія та громадянство, сталий розвиток суспільства; інтегрований курс «Демократія і громадянство»); інформаційно-технологічне й матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; інтенсифікація самостійної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів тощо. Спільними позиціями є такі: наявність міждисциплінарних освітніх програм; компетентнісно-орієнтована підготовка майбутніх учителів початкової школи; розвиток творчих здібностей майбутніх учителів; урахування інтегративного, полікультурного, діяльнісного підходів у процесі підготовки; використання інноваційних форм, методів і технологій навчання.

За результатами участі автора в міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» – обґрунтовано можливості впровадження прогресивних ідей зарубіжного досвіду в практику підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої і громадянської освіти. Інноваційною ідеєю є використання в підготовці майбутніх учителів початкової школи таких технологій навчання: «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини».

На підставі аналізу основних положень «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.) підсумовано, що в межах дев'яти освітніх галузей передбачено формування в учнів низки ключових компетентностей, які реалізовані в предметах та інтегрованих курсах. Учитель початкової школи має бути готовим до реалізації мети всіх освітніх галузей на засадах наскрізної підготовки та інтеграції змісту. Зміст навчальних програм фахових дисциплін має бути поступово переорієнтований на засвоєння системи знань про природу й людину, екологічну культуру та поведінку; опанування способів навчально-пізнавальної і природознавчої діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій учнів у ставленні до природи (галузь «Природничка»); вивчення різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних, національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, услаєної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок членів соціуму (галузь «Громадянська та історична»).

Сучасний пошук варіантів удосконалення змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі зумовив створення основ системної підготовки майбутніх учителів, де в центрі освітнього простору постає вільна, духовна, творча й соціально активна особистість студента, чия підготовка адекватна до змісту та процедури майбутньої професійної діяльності, у відповідності з природою й особливостями реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі. На якість такої підготовки впливає низка

чинників: розвиток демократичного суспільства в Україні, потреби сучасного шкільництва, педагогічної науки й практики; комп'ютеризація освітніх закладів та особливості організації освітнього процесу в умовах реального й дистанційного навчання, використання цифрового контенту за змістом природничої та громадянської освіти; зміна вимог до фахової підготовки майбутніх учителів з огляду на запити громадянського суспільства (здатність формувати в молодших школярів ключові компетентності й світогляд на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих, фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання), трудові функції вчителя НУШ (навчання учнів предметів / інтегрованих курсів, партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, участь в організації здорового й безпечного освітнього середовища, управління освітнім процесом, професійний розвиток; здатність забезпечити діяльнісний підхід під час формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей); потреба в комплексній методичній підготовці у зв'язку з уведенням природничої та громадянської освіти в шкільний інтегрований курс «Я досліджую світ» тощо.

Розроблено й науково обґрунтовано основні положення концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а саме: мета, пріоритетні завдання, цілі, принципи, концепти, індикатори розвитку й очікувані результати. Концепція охоплює три взаємопов'язані концепти: методологічний, теоретичний і практичний. Обґрунтуванню концепції послуговували такі передумови: вивчення законодавчо-нормативного забезпечення початкової освіти та вищої педагогічної освіти; виявлення особливостей професійної діяльності вчителя початкової школи; аналіз специфіки й стану підготовки майбутніх учителів початкової школи у вітчизняному й зарубіжному досвіді; окреслення ключових методологічних принципів і підходів до професійної підготовки зазначених фахівців; рефлексія власного досвіду викладацької діяльності. Удосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає також забезпечення практичного інтерактивного діалогу (ЗВО – ЗЗСО), матеріально-технічного (природне середовище, обладнання природничого та громадянського спрямування в аудиторіях, музеях, виставках) й інформаційно-технологічного забезпечення (програмний засіб «MozaBook», освітні онлайн-платформи та додатки тощо), координацію педагогічних дій, фіксування й коригування навчальних результатів.

У третьому розділі «**Методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти**» обґрунтовано систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; схарактеризовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; описано навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

У розділі розроблено й теоретично обґрунтовано систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, створено модель (рис. 1). Система являє собою цілісну архітектуру, структурні

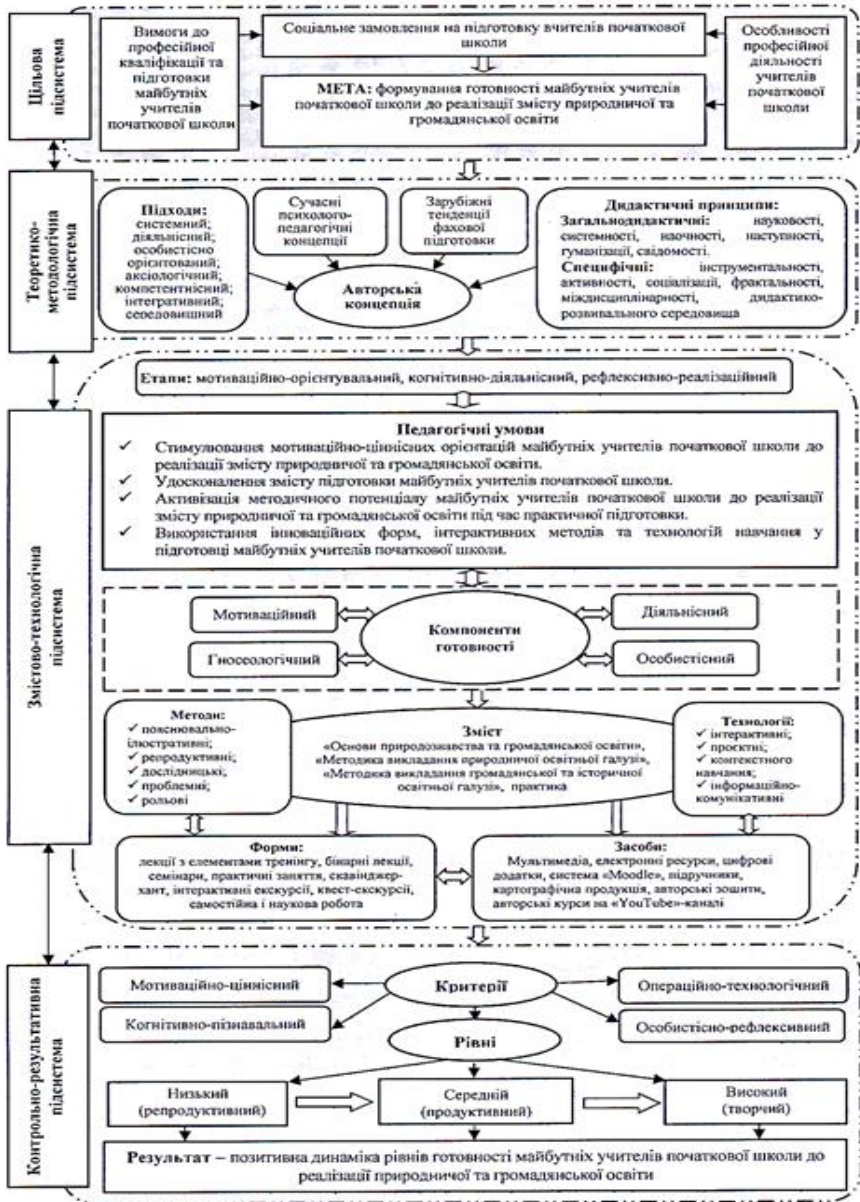

Рис. 1. Модель системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

елементи (підсистеми) якої мають власне функційне призначення, взаємовплив, перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на досягнення поставленої мети й завдань. Система містить такі підсистеми: *цільову, теоретико-методологічну, змістово-технологічну, контрольню-результативну*. Реалізація системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи: *мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний*. Для розробленої системи характерна внутрішня цілісність: підсистеми взаємопов'язані, виконують функції, забезпечують кінцевий результат – позитивну динаміку готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи інтегрує цілі й особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; вирізняється прогностичною спрямованістю, гнучко й динамічно реагує на різноманітні зміни педагогічних умов, що впливають на процес підготовки.

Для ефективної реалізації системи виявлено й теоретично обґрунтовано оптимальні педагогічні умови, що впливають на результативність підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої і громадянської освіти: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Реалізація першої педагогічної умови – *стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти* – передбачала впровадження систематичних педагогічних інновацій у процесі організації аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності здобувачів. Зокрема, формування й розвиток загальнолюдських цінностей і морально-етичних якостей (толерантність, повага до людської гідності та прав людини, відкритість до інших культур, я-ідентичність, активна громадянська позиція, культивування цінностей демократії, потреба в професійному саморозвитку, бажання впроваджувати суспільні й освітні ініціативи, педагогічні установки на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прагнення до досконалої професійної діяльності та творчості; зовнішні мотиви реалізації змісту громадянської освіти в початковій школі; моральна відповідальність за результати власного навчання; бажання та прагнення зберігати, примножувати моральні, культурні, демократичні й професійні цінності; патріотизм, почуття професійного обов'язку тощо) відбувалися за допомогою органічного поєднання індивідуальної та групової роботи, використання інтерактивних форм, методів і технологій навчання (ділові й рольові ігри, круглі столи, дискусії, технології контекстного навчання), заохочення до наукової діяльності (наукові проекти студентів «Докази кулястості Землі», «Цікавинки про Всесвіт та Сонячну систему», «Ukraine WOW», «Лепбук як засіб організації вивчення матеріалу за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «ЯДС», «Групова й парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти»),

соціального життя кафедри / факультету тощо). Вагоме значення для стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій здобувачів (а також викладачів) мала імплементація в професійну підготовку результатів міжнародних проєктів: Швейцарсько-Українського DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії». Серед найпоширеніших технологій упроваджено тренінгові методики з розвитку демократії в освіті; кооперативне навчання в ротаційних парах; колективно-групове навчання; «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини», мозковий штурм; ситуативне моделювання, неперервна шкала думок тощо.

У формуванні професійно-ціннісних орієнтацій вагомим чинником стало залучення досвідчених викладачів і вчителів-практиків до проведення бінарних занять, а також до безпосередньої практичної діяльності (виробнича практика). Ефективність засвідчили позааудиторні заняття в музеях, ботанічному саді, виставкових центрах, віртуальні екскурсії, квест-екскурсії тощо, де студенти моделювали професійні ситуації, імітували професійну діяльність, розв'язували практичні завдання з розвитку природничої компетентності учнів початкової школи. Засобами музейної педагогіки (екскурсії до регіональних музеїв, квест-екскурсії, віртуальні екскурсії та ін.) організоване формування пізнавального інтересу до природничих наук, стимулювання внутрішніх мотивів, спонукань до реалізації змісту природничої освіти в початковій школі, усвідомлення потреби в розвитку фахових (предметно-методичних) умінь із викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; розвиток самомотивації, потреби в професійному становленні, інтересу до процесу пізнання, потреби в нових знаннях щодо моделювання екскурсій і післяекскурсійної роботи з учнями на фахових методиках. Застосовано такі основні форми організації освітнього процесу в музейному й виставковому середовищі: скавінджер-хант (організація самостійної роботи здобувачів освіти без викладача та працівника музею), квест-рольова гра (студенти самостійно готували доповідь за змістом музейних експонатів, організували групову роботу зі своїми однокласниками), інтерактивна екскурсія (сенсорне дослідження музейних експонатів, фізичних демонстрацій чи хімічних дослідів, з індивідуальним пакетом завдань), квест-екскурсія (поєднання лекції викладача із завданнями для роботи в групах / парах).

Пріоритет самостійного навчання, спільної діяльності, використання наявного позитивного соціального й професійного досвіду, індивідуального підходу до навчання, інтерактивних методів навчання сприяли розвиткові професійно значущих потреб, інтересів і мотивів професійної діяльності, позитивному ставленню до професії, формуванню фахово-особистісного іміджу вчителя початкової школи (організованість, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, рішучість). Використання освітньої платформи «MOODLE», авторських курсів на ютуб-каналі (<https://bit.ly/3dE4mfD>; <https://bit.ly/3QVqiRZ>), цифрових додатків «Google Jamboard», «Google Meet», «Art and Culture», «Google Forms», «Kahoot!», «QR-коди», програмного засобу «MozaBook», медіаресурсів мотивувало студентів до пошуку необхідної інформації, орієнтування,

критичного осмислення, продукування творчих ідей у відкритому освітньому просторі та сприяло їхньому професійному саморозвитку й самореалізації. Для посилення мотивації, формування здібностей критично оцінювати та творчо опрацьовувати отриману інформацію застосовано такі засоби, як мотиваційні есе, мотиваційне портфоліо, презентації, вербальне переконання, мотиваційна промова, похвала, мотиваційні практики, мотиваційне моделювання тощо.

У процесі реалізації педагогічної умови використано різні види медіа, які є одним із засобів стимулювання майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: анімаційні фільми про дітей з особливими освітніми потребами, реклама (про взаємодопомогу, соціальну підтримку), пісні вітчизняних авторів і виконавців («Україна – це ти», «Усі ми потрібні»), сюжети новин («Як поліцейський «обдури» сліпу дівчину»), фотоілюстрації (щасливого материнства), науково-пізнавальні короткометражні сюжети («Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», боротьба 15-річної школярки Грети Тюнберг за екологію тощо). Доведено дієвість вправ «Прес», «Чотири кути», «Світове кафе», що проводять під час перегляду відеосюжетів як природничого, так і громадянського спрямування.

Друга педагогічна умова – *удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи* – передбачала модернізацію змісту окремих освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної», виробничої практики на основі розроблення й доповнення темами для покращення підготовки з базової природничої та громадянської освіти, фахової підготовки. Наприклад, студентам запропоновано вивчення таких тем: «Всесвіт і Сонячна система. Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», «Оболонки Землі», «Мінерали. Корисні копалини», «Будова вегетативних і генеративних органів рослин», «Рослини природних зон України», «Різноманітність тварин», «Я – Людина» («Основи природознавства та громадянської освіти»), «Структура та зміст програми, підручників і методичної літератури з курсу «Я досліджую світ», «Краєзнавча робота в початковій школі», «Розвиток дослідницької поведінки учнів у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», «Організаційні форми навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Підготовка вчителя до уроків із природничим змістом», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ», «Організація проектної діяльності учнів початкових класів», «Методика організації та проведення екскурсій у початковій школі», «Обладнання та наочні посібники природничого спрямування», «Організація дослідницької діяльності учнів природничого спрямування», «Організація роботи учнів над навчальними проектами з природничим змістом», «Зміст і методика організації роботи учнів із картографічною продукцією з курсу «Я досліджую світ» («Методика навчання природничої освітньої галузі»); «Методика вивчення змістової лінії «Людина», «Методика вивчення змістової лінії «Людина серед людей», «Методика вивчення змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика вивчення змістової лінії «Людина і світ», «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів», «Організація проектної діяльності учнів за змістом громадянської освіти», «Методика використання

інструментарію Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU в процесі формування основ громадянської компетентності молодших школярів» («Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної») та ін. Традиційні лекції переорієнтовано на заняття з елементами тренінгів із використанням досвіду роботи у Швейцарсько-Українському проєкті DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні». Зміст запропонованих тем і модулів узгоджено зі змістом освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» «Державного стандарту початкової освіти». Оновлений зміст освітніх компонентів сприяв підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування наукового світогляду й критичного мислення учнів; розвитку громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності й готовності до змін через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточення, набуття досвіду життя в соціумі за демократичними принципами тощо. Навчальним результатом опанування запропонованих тем є здатність студентів раціонально добирати зміст, форми, методи й методичні прийоми для формування в молодших школярів основ природничої та громадянської компетентності в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», утілювати набутий досвід у процесі педагогічної практики в ЗЗСО, що засвідчує сформованість компонентів готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Основний акцент у викладанні дисциплін зроблений на переорієнтацію форм організації освітнього процесу – із класичних на лекції та практичні заняття з елементами тренінгів.

Третя педагогічна умова – *активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки* – спрямована на вдосконалення підходів до фахової підготовки майбутніх учителів, з огляду на інноваційні ідеї міжнародного досвіду, положення «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», нормативні документи ЗЗСО та ЗВО. Практична підготовка проходила в три етапи: *пропедевтичний* (моделювання фрагментів уроків під час практичних занять із дисциплін «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної»; проведення фрагментів екскурсій за змістом природничої та громадянської освіти (2 – 3 курси)), *основний* (виробнича практика 3 – 4 курси); *кваліфікаційно-результативний* (написання й захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти).

На *пропедевтичному етапі* студенти моделювали фрагменти уроків («Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина та природа» й ін.), фрагменти заходів позакласної діяльності («День урожаю», «Бал осіннього листя», «Шануймо первоцвіти», «Ми – люди» та ін.) із подальшим само- та взаємоаналізом (розроблення планів-конспектів). Фрагменти тематичних екскурсій, зокрема віртуальних, організовані за допомогою засобів музейної педагогіки. Зміст занять у музейно-виставковому середовищі ґрунтований на принципах музейної педагогіки. Найбільш ефективними формами проведення практичних занять у

музеї є скавінджер-хант, інтерактивна екскурсія, квест-екскурсія, квест-рольова гра.

У процесі *виробничої практики* студенти проводили уроки за змістом природничої та громадянської освіти, дотримуючись розроблених методичних рекомендацій, використовуючи цифрові ресурси «Mozaik», «MozaBook», «Jamboard», «Kahoot!», а також картографічну продукцію (атлас «Я досліджую світ. Історія. Суспільство. Культура»). Особливу увагу зосереджено на формуванні методичних умінь студентів щодо організації проектної діяльності молодших школярів (збирання та післяекскурсійне оброблення матеріалів, робота з об'єктами живої і неживої природи, створення проєктів «Славетні українці», «Пізнаємо рідний край», «У чому моя неповторність», «Традиції і звичаї європейських країн» тощо); на ефективному використанні індивідуальної, фронтальної, парної та групової роботи учнів за інструментарієм Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU (спільне створення колажів, лепбуків, дерева мрій / думок / добрих справ тощо), рольових ігор («Що буде, якщо...?»), інсценізацій («Яка сім'я, такий і я»), технології «занурення, проживання зсередини»; роботи над тематичними художніми й музичними творами для задоволення інтересів, нахилів, можливостей і здібностей учнів; на застосуванні інтерактивних вправ («Серветка», «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Водій і машина», «Букет», «Чотири кути»), відеоконтенту для формування в учнів природничої та громадянської компетентностей тощо.

Створення фасилітованого дидактично-розвивального середовища (кабінет основ і методики природничої освіти, лабораторія НУШ, музеї й виставкові центри, лісопаркові зони, ботанічні сади, еколого-натуралістичні центри) під час практичної підготовки сприяло формуванню творчого мислення, природничо-наукового світогляду, поглибленню методичних знань і розвитку презентаційних умінь, здатності працювати в команді, використовувати відкриті ресурси та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності; шукати й пропонувати нові ідеї, пізнавати себе та навколишній світ через спостереження й дослідження; здатність організувати групову роботу учнів.

На завершальному етапі (*кваліфікаційно-результативній*) практичної підготовки передбачено проведення експериментальної частини кваліфікаційної роботи. Виконуючи наукові роботи за пропонованою тематикою, студенти демонстрували високий рівень фахової підготовки, сформованість мотиваційно-ціннісних орієнтацій до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Четверта педагогічна умова передбачала *використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти*. Ця умова реалізована за кількома напрямками: використання інноваційних форм та методів (бінарні лекції, лекції з елементами тренінгу, інтерактивна екскурсія, методи контекстного навчання, кооперованого навчання, дискусії (неперервна шкала думок), проблемне навчання, мозковий штурм, незакінчені речення, ситуативне моделювання, рольові ігри, скавінджер-хант, квести); активізація використання проєктних технологій навчання в реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; використання інтерактивних вправ спільно з інтерактивним програмним комплексом «MozaBook» на практичних

заняттях, зокрема в онлайн-форматі). Дієвим визнане поєднання додатка «Google Jamboard» із вправою «Світове кафе» для реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також навчання в парах у «Google Meet» і в додатку «Jamboard». Відео до інтерактивних занять розміщені за покликаннями: <https://bit.ly/3dME8b1> та <https://bit.ly/3dLXsFa>. Під час дистанційного навчання проведено інтерактивні вправи для підготовки студентів до досліджуваної діяльності, що доповнені роботою з цифровими застосунками («Jamboard», «MOODLE», «MozaBook», «Kahoot!» тощо). Ефективною була групова й індивідуальна робота з картографічними посібниками в додатку «Google Jamboard». Зокрема, розроблено заняття за темами «Моя Батьківщина – Україна» (<https://bit.ly/3PSXetz>) та «Організація проєктної діяльності учнів суспільствознавчого спрямування» (<https://bit.ly/3pyD6C1>).

Використання проєктної технології навчання сприяло формуванню дослідницьких умінь (операційно-діяльнісні, діагностично-прогностичні, організаційно-управлінські) щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти в межах освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної».

Використання у фахових методиках театралізованих вправ «Усе про мене», «Хвилина слави», «Метелики», «Імо лимон», «Сердитий», «Щасливий» за мотивами казок з елементами інсценізації («Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина серед людей» та ін.) сприяло розвитку творчих здібностей студентів, образного мислення, креативності, лідерських якостей тощо.

Ефективне впровадження обґрунтованих педагогічних умов і розробленої системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачало оновлення навчально-методичного забезпечення, зокрема навчально-методичних комплексів освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою (навчальні й робочі програми, лекційні матеріали, розробки практичних і семінарських занять, завдання для модульного та підсумкового контролю), зокрема в «MOODLE». Особливу увагу звернено на розроблення й застосування авторських зошитів на друкованій основі, на використання сучасних картографічних посібників за змістом природничої та громадянської освіти (атласів, електронних посібників, контурних, інтерактивних, стінних і настільних карт, глобусів, рельєфних карт та моделей) у процесі фахової підготовки у ЗВО. Для досягнення поставлених цілей створено робочі зошити на друкованій основі поліфункційного типу: «Зошит із методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі», «Зошит із методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі», «Зошит із методики навчання природничої освітньої галузі в початковій школі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Зошит з основ організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Зміст робочих зошитів повністю увідповіднений із робочими програмами освітніх компонентів. Завдяки таким матеріалам став можливим дидактичний супровід майбутніх учителів на різних

заняттях (практичних, семінарських, лабораторних), а також організація самостійної роботи. Робочі зошити уніфіковано за структурою: 1) організаційно-мотиваційний компонент (тема, мета, завдання заняття, обладнання); 2) блок засвоєння теоретичних положень (диференційовані завдання різних типів, представлені роботою з реченнями, текстами, структурно-логічними схемами, систематизованими або порівняльними таблицями); 3) компонент опанування вмій і навичок (завдання різних когнітивних рівнів (розрізнення, запам'ятовування / репродукція, розуміння, трансформації) для успішного поопераційного формування розумових дій під час виконання практичних завдань); 4) блок контролю та корекції знань і вмій (завдання для формування вмій і навичок само- та взаємоконтролю через бліц-опитування, взаємооцінювання проектних робіт тощо); 5) додаткові матеріали (список джерел, додатки, шкала оцінювання навчальних досягнень студентів з освітнього компонента тощо). На підставі результатів тривалої роботи із зошитами сформульовано методичні рекомендації для викладачів ЗВО з їх створення й використання: затвердження загальнокафедральних підходів до структурування, реалізації принципів спеціалізації, з огляду на освітні компоненти, диференціація (із різнорівневими завданнями, спрямованими на формування складників компетентностей, що передбачені нормативними документами з підготовки майбутніх учителів початкової школи).

Органічним доповненням послугувало використання сучасних картографічних посібників у підготовці студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до професійної діяльності. Таку роботу організовано через розроблення завдань на основі використання картографічних посібників (атласів, електронних посібників, контурних, інтерактивних, стінних і настільних карт, глобусів, рельєфних карт та моделей), їх запровадження в процес підготовки майбутніх учителів в освітні компоненти нормативної частини навчальних планів, за якими готували студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти з таких дисциплін: «Основи природознавства та суспільствознавства» / «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» / «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної».

Виконання завдань із різними видами картографічних посібників сприяло тому, що студенти поглибили знання про різноманітність таких ресурсів, характеристики, дидактичні можливості під час використання на уроках із молодшими школярами; оволоділи вміннями методично правильно організувати індивідуальну, парну, групову роботу учнів у ході уроків, позаурочної діяльності та навчальних проектів.

У четвертому розділі «Дослідницько-експериментальна перевірка ефективності системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» схарактеризовано програму, етапи й методику педагогічного експерименту; описано організацію, хід і результати констатувального й формувального етапів експерименту; узагальнено результати експериментальної роботи.

Дослідницько-експериментальну роботу проведено поетапно в умовах освітнього процесу з 2016 року до 2022 року. Для репрезентативності вибірки до педагогічного експерименту залучено студентів, науково-педагогічних працівників Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Мукачівського державного університету, Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського Волинської обласної ради, Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Рівненського державного гуманітарного університету.

Загалом у педагогічному експерименті взяло участь 456 студентів, яких поділено на контрольну й експериментальну групи, зокрема: КГ – 226 студентів, ЕГ – 230 студентів.

Експериментальну частину дослідження проведено в ході констатувального, формувального й узагальнювального етапів.

На *констатувальному етапі* (2016 – 2018 рр.) проаналізовано й систематизовано філософську, психолого-педагогічну, науково-методичну літературу; інтерпретовано ключові поняття дослідження; з'ясовано особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; вивчено зарубіжний і вітчизняний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи; виокремлено сучасні методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів початкової школи; розроблено й теоретично аргументовано авторську концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; обґрунтовано структуру та зміст готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти; розроблено систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; створено програму дослідницько-експериментальної роботи; сформовано цілісну методику діагностики готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; вибрано експериментальну базу та проведено констатувальний етап експерименту.

З'ясовано, що загальний рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на констатувальному етапі експерименту в КГ й ЕГ відрізняється несуттєво, а саме: високий (творчий) рівень – ЕГ 10,00 % та КГ 9,73 %; середній (продуктивний) рівень – ЕГ 33,91 % та КГ 33,63 %; низький (репродуктивний) рівень – ЕГ 56,09 % та КГ 56,64 %, що засвідчує недостатній рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На *формувальному етапі* (2018 – 2020 рр.) упроваджено систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; утілено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та розроблено навчально-методичне забезпечення; проведено формувальний етап експерименту; виконано поточний моніторинг рівня готовності майбутніх

учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; узагальнено результати та скориговано їх; упроваджено основні результати дослідження в педагогічну практику ЗВО.

В ЕГ у процесі професійної підготовки застосовано методологічні підходи, загальнодидактичні й специфічні принципи, інноваційні методи, форми, засоби, технології, описані в роботі. У КГ навчання організоване за традиційними методиками. Усі інші умови, які могли впливати на професійну підготовку студентів, збалансовано. Викладачі, залучені до реалізації експериментальної програми, створювали умови для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. За результатами формувального етапу експерименту проведено підсумкову діагностику рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На узагальнювальному етапі (2020 – 2022 рр.) систематизовано й статистично оброблено експериментальні дані; сформульовано основні висновки й рекомендації щодо впровадження результатів педагогічного експерименту в процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми, опубліковано монографію.

Результати діагностики загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти до й після проведення педагогічного експерименту узагальнено на рис. 2. Результати діагностики доводять, що високий (творчий) рівень готовності в КГ зріс лише на 5,32 %, натомість в ЕГ він збільшився на 18,70 %; середній (продуктивний) рівень готовності в КГ зріс на 6,19 %, а в ЕГ – на 16,09 %; низький (репродуктивний) рівень готовності в КГ знизився на 11,51 %, а в ЕГ – на 34,79 %.

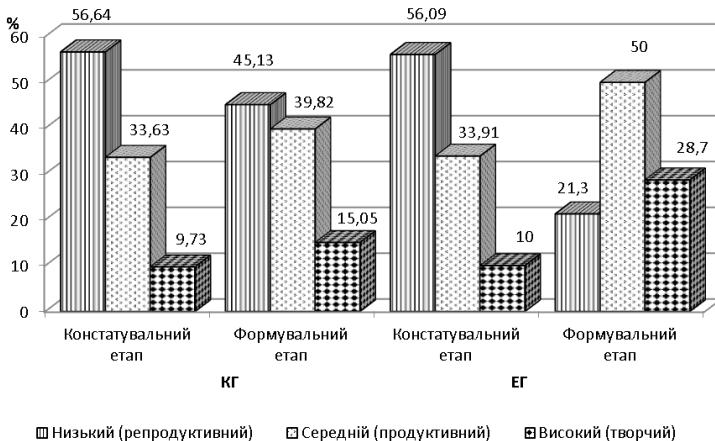

Рис. 2. Узагальнені результати діагностики рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначено з використанням непараметричного критерію Пірсона χ^2 . Результати формувального етапу експерименту підтвердили правомірність й ефективність системи та запропонованих педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, послугувавши підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконано, гіпотезу верифіковано.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного й експериментального дослідження підтвердило вірогідність провідних положень загальної та часткових гіпотез, засвідчило ефективність розв'язання поставлених завдань і вможливило формулювання висновків.

1. Задеклароване питання відрефлектовано у вітчизняних і зарубіжних наукових працях за кількома аспектами: методологічні, концептуальні, організаційно-методичні засади професійної підготовки здобувачів вищої освіти; особливості підготовки педагогічних кадрів до впровадження новацій; зміст професійної підготовки вчителя початкової школи відповідно до сучасної нормативно-правової бази й до реалізації ідей «Державних стандартів початкової освіти» різних років і НУШ; формування складників професійної компетентності. Водночас за результатами наукового пошуку зафіксовано низку проблем у підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Зокрема, така підготовка донині не мала системного обґрунтування; простежуване домінування уваги на природничій підготовці студентів, на відміну від громадянської; у різних циклах підготовки (обов'язковому чи вибірковому) передбачено вибірковий освітній компонент, який пов'язаний із громадянською освітою, що не гарантує його засвоєння всіма здобувачами освіти; недостатність оптимальних і достатніх педагогічних умов для забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності відповідно до потреб суспільства країни та вимог НУШ; неналежний рівень використання зарубіжного досвіду підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у вітчизняній освітній практиці; недостатнє використання інноваційних методів і сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання в умовах реального й віддаленого навчання; потреба в оновленні змісту освіти на засадах міждисциплінарності; необхідність осучаснення навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти тощо.

2. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є неперервним системним процесом, який *відбувається* з огляду на особливості та цінності педагогічної діяльності, відповідно до законодавчо-нормативного забезпечення; *орієнтований* на вимоги

стандартів вищої освіти, шкільної освіти, професії; *спрямований* на запровадження якісних змін у змістовому, організаційно-технологічному, професійно-особистісному контекстах; *зважає* на особливості кореляції змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі й вищій школі на засадах інтеграції знань; *зумовлений* потребою впровадження інноваційних ідей зарубіжного досвіду; *прогнозований* позитивною динамікою готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Реформування змісту природничої і громадянської освіти в початковій школі зумовило переорієнтацію та реструктуризацію змісту підготовки майбутніх учителів у галузі природничої і громадянської освіти та фахових методик. Майбутній учитель початкової школи має бути готовим до реалізації мети всіх освітніх галузей на засадах наскрізної підготовки й інтеграції їхнього змісту. Зміст навчальних програм фахових дисциплін переорієнтовано на засвоєння системи знань про природу й людину, екологічну культуру та поведінку; опанування способів навчально-пізнавальної і природознавчої діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій учнів у ставленні до природи (галузь «Природничача»); вивчення різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних, національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, усталеної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок членів соціуму (галузь «Громадянська та історична»). Удосконалення змісту підготовки відбувається на засадах науково обґрунтованої методології, вивчення педагогічних закономірностей освітнього процесу в початковій школі, дотримання загальнодидактичних і специфічних принципів навчання; розроблення навчально-методичного забезпечення. Зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти структурований на засадах цілісності, міждисциплінарної інтеграції знань, що сприяють формуванню системи фундаментальних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і досвіду пізнавальної й практичної роботи з природничої та громадянської освіти, які необхідні й достатні для ефективної професійної діяльності в галузі природничої і громадянської освіти.

3. Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* потрактоване як динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, що вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої та громадянської освіти молодших школярів. До основних компонентів готовності належать: *мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний*. Відповідно до обґрунтованих компонентів визначено критерії готовності: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний*. На підставі виокремлених критеріїв і показників диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *низький (репродуктивний), середній (продуктивний), високий (творчий)*. Запропонована система компонентів, критеріїв і показників уможливила досягнення позитивної

динаміки готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти.

4. Концептуальні положення дослідження відображають напрями вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти щодо формування їхньої готовності до зазначеної діяльності на основі узгодженості всіх компонентів. Концепція охоплює три взаємопов'язані концепти (методологічний, теоретичний, практичний), що сприяють реалізації провідної ідеї дослідження. Концепція має таку структуру: загальні положення; поняттєво-категорійний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро; змістово-сміслове наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену; верифікація. У концепції взято до уваги: законодавчо-нормативне забезпечення; вимоги НУШ до професійної діяльності вчителя початкової школи; специфіку природничої та громадянської освіти молодших школярів; методичні особливості формування основ природничої та громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти; цілісність і системність процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ЗВО. Концепція спрямована на виконання таких основних завдань: розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, забезпечити її втілення; виявити педагогічні умови для ефективного підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; провести об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію та вдосконалення рівня готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі визначених критеріїв і показників; удосконалити навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності. В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо закономірностей розвитку громадянського демократичного суспільства, системи природничої та громадянської освіти, педагогічної освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань); внутрішньо-особистісної детермінації ціннісних установок особистості; професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей.

5. Ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти забезпечують науково обґрунтовані педагогічні умови: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи. Доведено, що зазначені педагогічні умови варто реалізувати комплексно, оскільки відсутність хоча б однієї з них може негативно позначитися на рівні

організації й результатах підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

6. Розроблено й експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що представлена підсистемами, які мають власне функційне призначення, взаємовплив, перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на досягнення поставленої мети й завдань. Система містить такі підсистеми: цільову, теоретико-методологічну, змістово-технологічну, діагностично-результативну. Реалізація системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи: мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний. Для розробленої системи характерна внутрішня цілісність: підсистеми взаємопов'язані, виконують функції, забезпечують кінцевий результат – позитивну динаміку готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи інтегрує цілі й особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; вирізняється прогностичною спрямованістю, гнучко й динамічно реагує на різноманітні зміни педагогічних умов, що впливають на процес підготовки.

Результати діагностики загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засвідчують, що високий (творчий) рівень готовності в КГ зріс лише на 5,32 %, натомість в ЕГ він збільшився на 18,70 %; середній (продуктивний) рівень готовності в КГ зріс на 6,19 %, а в ЕГ – на 16,09 %; низький (репродуктивний) рівень готовності в КГ знизився на 11,51 %, а в ЕГ – на 34,79 %.

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначено з використанням непараметричного критерію *Пірсона* χ^2 . Результати формульованого етапу експерименту підтвердили правомірність й ефективність системи та обґрунтованих педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, послугувавши підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконано, гіпотезу верифіковано.

7. Розроблено й упроваджено в освітній процес ЗВО оновлені навчально-методичні комплекси з освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою (навчальні й робочі програми, лекційні матеріали, розробки практичних і семінарських занять, завдання для модульного та підсумкового контролів), зокрема в модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі («MOODLE»): «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»; розділ методичних рекомендацій з організації виробничої практики («Методика проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти»). Створено навчальні («Основи

природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом «MozaBook», «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі») і навчально-методичні видання для студентів (робочі зошити на друкованій основі), учителів та учнів початкової школи («Етноекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» із контурними картами. Суспільство. Історія. Культура», «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Отримані теоретичні й практичні результати становлять основу для подальшого вивчення задекларованого питання в контексті посилення ефективної взаємодії із зарубіжними партнерами щодо дієвих механізмів упровадження демократії в освітній процес ЗВО для підготовки майбутніх учителів початкової школи, з огляду на тенденції вітчизняної і зарубіжної освітньої політики; розроблення та впровадження ефективного змісту, форм, методів, засобів для формування інтегральної, загальних і фахових компетентностей студентів в умовах змішаного навчання; створення умов для професійного самовдосконалення вчителів початкової школи в межах післядипломної педагогічної освіти.

Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Васютіна, Т. М. (2022а). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична»*. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І.

Навчальні посібники

2. Васютіна, Т. М. (2022б). *Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі: Навчальний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта, першого рівня вищої освіти «Бакалавр» (3.10 р.н.)*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37151>.

3. Васютіна, Т. М., & Косик, В. М. (2022). *Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3QY5Lfr>.

Статті у фахових наукових виданнях України, у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

4. Васютіна, Т. М. (2022с). Організаційно-технологічне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту

природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(115), 180-187. Відновлено з <https://bit.ly/3QqXX6c>.

5. Васютіна, Т. М. (2022d). Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10(114), 132-140.

6. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019a). Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 17(31), 40-45. Відновлено з <https://bit.ly/3A7xmUW>.

7. Васютіна, Т. М. (2008). Можливості зошита на друкованій основі у вивченні студентами «Методики викладання курсу «Я і Україна». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 8(17), 21-25. Відновлено з <https://bit.ly/3c1apKN>.

8. Васютіна, Т. М. (2014). Змістово-технологічне забезпечення процесу формування у майбутніх учителів початкової школи умінь організовувати проектну діяльність учнів з природознавства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 25, 29-33. Відновлено з <https://bit.ly/3PnbwCj>.

9. Васютіна, Т. М. (2007). Наступність у змістово-технологічному забезпеченні процесу формування фахових умінь бакалаврів початкової освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 6(17), 65-69.

10. Васютіна, Т. М. (2008-2009). Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі. *Гірська школа Українських Карпат*, 4-5, 126-132. Відновлено з <https://bit.ly/3PsQP7Y>.

11. Васютіна, Т. М. (2010). Формування спеціалізовано-професійних компетенцій у майбутніх вчителів початкових класів засобами музейної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 14(17), 140-146.

12. Васютіна, Т. М. (2015a). Методичні орієнтири організації проектної діяльності учнів з природознавства. *Початкова школа*, 11, 50-54. Відновлено з <https://bit.ly/3k6gAxQ>.

13. Васютіна, Т. М. (2017a). Методичні особливості проведення екскурсій з природознавства у початковій школі. *Початкова школа*, 6, 23-26. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14518>.

14. Васютіна, Т. М. (2020a). Дидактичні можливості музейної педагогіки та віртуальних екскурсій у навчанні молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 29, 236-242. Відновлено з <https://bit.ly/3zZqyUE>.

15. Васютіна, Т. М., & Саєнко, Ю. О. (2021). Методика організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «Я досліджую світ». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 36(1), 239-244. Відновлено з <https://bit.ly/3rLDoXN>.

16. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2015а). Модернізація змістово-технологічного забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(49), 188–194. Відновлено з <https://bit.ly/3bOV3Jy>.

17. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2016). Методико-технологічні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавству. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*, 38, 29–38. Відновлено з <https://bit.ly/3JSB9JY>.

18. Васютіна, Т. М., Іщук, І. О., & Остроух, В. І. (2019). Дидактичні можливості атласу з природознавства до курсу «Я досліджую світ» (1 – 2 клас) для навчання молодших школярів. *Початкова школа*, 5, 38–42. Відновлено з <https://bit.ly/3AisbCL>.

19. Васютіна, Т. М., Коваль, Т. О., & Тарасенко, О. В. (2021). Особливості організації групової роботи учнів початкової школи засобом інструментарію швейцарсько-українського проєкту DOCCU – розвиток громадянських компетентностей в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 44 (Т. 1), 223–228. Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/35.pdf.

20. Васютіна, Т. М., Коханко, О. Г., & Золотаренко, Т. В. (2020). Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 34(1). Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_1/41.pdf.

21. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019b). Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. *Освітній простір України*, 4, 25–32. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13.

22. Vasiutina, T. M., & Lukianchenko, O. M. (2021). *Напрями формування толерантності в майбутніх учителів Нової української початкової школи. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3bPw2OI>.

23. Vasiutina, T. M. (2021a). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches «Natural» and «Civil and historical» in Terms of Distance Learning. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, 4(6), 39–44. Retrieved from <https://bit.ly/38gFgkm>.

24. Vasiutina, T. M. (2021b). Preparation of Future Primary School Teachers For Formation of Students' Natural Competence by Means of Interactive Technologies. *NEW INCEPTION: a scientific journal*, 3–4(5–6), 71–80.

25. Vasiutina, T. M., & Kondratiuk, O. M. (2021). *Роль інтегрованих занять у процесі навчання майбутніх учителів початкових класів у ЗВО та особливості їх проведення. Pedagogical and psychological science and education: transformation*

and development vectors. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3PnIpyK>.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

26. Pavlenko, V. M., Kondratiuk, O. M., Vasiutina, T. M., Lukianchenko, O. M., Bobrovyska, S. F., & Koval, V. L. (2022). Praxeological Orientation of Professional Training Formation of Future Primary School Teachers. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(2), 330–347. doi:10.18662/rrem/14.2/584.

27. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2021). Implementação de uma abordagem baseada em competências na formação de futuros professores do ensino fundamental. *Laplage Em Revista*, 7(3C), 463–470. doi:10.24115/S2446-6220202173C1646p.463-470.

28. Vasiutina, T. M., Cherednyk, L. V., Klymenko, O. M., Sokur, O. M., Shevchuk, A. A., & Zatserkivna, M. V. (2021). New Trends and Strategies For the Integration of Information and Communication Technologies in Educational Activities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(9), 169–172. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210923.pdf.

29. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2022). Competence approach to teaching future primary school teachers. *Revista Tempos e Espaços em Educação*, 15(34), 1–10. doi:10.20952/revtee.v15i34.16598.

Опубліковані праці апробаційного характеру

30. Васютіна, Т. М. (2016). *Особливості формування здоров'я молодших школярів у процесі вивчення природознавства*, Матеріали Міжнародного симпозиуму «Освіта і здоров'я підростаючого покоління», 1, 108–111. Відновлено з <https://bit.ly/3LaZKcK>.

31. Васютіна, Т. М. (2015b). *Роль природничого музею у підготовці майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали Міжнародної наукової конференції «Природничі музеї та їх роль в освіті на науці». Київ: КНУ імені Т. Г. Шевченка. Відновлено з <https://bit.ly/3pkzLXm>.

32. Васютіна, Т. М. (2017b). *Дидактичні можливості інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природознавчої компетентності*, Збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. Відновлено з <https://bit.ly/3bSHed4>.

33. Васютіна, Т. М. (2017c). *Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення навчальних екскурсій*, Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи». Івано-Франківськ: НАІР. Відновлено з <https://bit.ly/3Prwhx5>.

34. Васютіна, Т. М. (2017d). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проектної діяльності учнів в умовах змішаного навчання*,

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини. Відновлено з <https://bit.ly/3QpFd7b>.

35. Васютіна, Т. М. (2019а). *Особливості організації дистанційної підготовки майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено <https://bit.ly/3k1A0DQ>.

36. Васютіна, Т. М. (2019b). *Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у професійній діяльності*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3Kd31qF>.

37. Васютіна, Т. М. (2019с). *Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна*, Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього. Черкаси: Чабаненко Ю. А.

38. Васютіна, Т. М. (2020b). *Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту*, Збірник матеріалів конференції «Наукові записки вчених: психологічний і педагогічний дискурс». Відновлено з <https://bit.ly/3OzRp4s>.

39. Васютіна, Т. М. (2009). *Спецкурси як складова практичної підготовки майбутнього вчителя*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Слов'янськ: Слов'янський ДПУ. Відновлено з https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_47.pdf.

40. Васютіна, Т. М. (2020с). *Дидактичні можливості інтерактивного програмного комплексу Mozabook у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3rjfm4N>.

41. Васютіна, Т. М. (2020d). *Напрями фахової підготовки майбутніх учителів школи і ступеня до реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою освітою*, Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти». Київ: Міленіум.

42. Васютіна, Т. М., & Борисюнок, М. О. (2021). *Стан та особливості організації дистанційного навчання студентів педагогічного коледжу засобом цифрових технологій*, Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Ov4pbD>.

43. Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2021). *Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції,

перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Le54fM>.

44. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). *Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання)*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ: ДДПУ. Відновлено з <https://bit.ly/3Qqwku1>.

45. Васютіна, Т. М., & Костюк, Л. А. (2017). *Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобом екскурсій у контексті концепції «Нова українська школа»*, Матеріали Других всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 295-річчю з дня народження Григорія Сковороди «Діалогічний простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу: філософський, соціокультурний і психодідактичний аспекти». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

46. Васютіна, Т. М., & Лук'янченко, О. О. (2020). *Дидактичний потенціал музейної педагогіки у підготовці вчителя початкової школи*, Conference proceeding of International scientific and practical conference «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries». Lublin: Izdevnicesciba «Baltija Publishing». Відновлено з <https://bit.ly/3MrEАНС>.

47. Васютіна, Т. М., & Поліщук, В. В. (2021). *Модернізація змісту природничої складової інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засобом програмного комплексу MozaBook*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти». Умань: Візаві. Відновлено з <https://bit.ly/3xK2oTb>.

48. Васютіна, Т. М., & Суюндукова, Ю. Т. (2020). *Особливості навчання майбутніх учителів початкової школи дотриманню норм академічної доброчесності*, Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти». Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.В. Відновлено з <https://bit.ly/3rIhGsl>.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

49. Васютіна, Т. М. (2021с). *Атлас «Я досліджую світ» з контурними картами. Суспільство. Історія. Культура. Для 1-4-х класів*. Київ: ДНВП «Картографія».

50. Васютіна, Т. М. (2021d). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. *Освітньо-науковий простір*, 1, 15–25. Відновлено з <https://bit.ly/3xMd97g>.

51. Васютіна, Т. М. (2017е). Екскурсії з природознавства як засіб реалізації діяльнісного підходу у навчанні молодших школярів. *Початкова школа і сучасність*, 11(39), 9–13.

52. Васютіна, Т. М. (2020е). *Зошит для практичних занять з курсу «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.

53. Васютіна, Т. М., & Золотар, О. М. (2009). *Етнеоекологічний календар природи*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

54. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015b). *Збірник програм навчальних дисциплін ОКР «Бакалавр» галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта». Галузі «Природознавство» та «Суспільствознавство»*. Івано-Франківськ: НАІР.

55. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019c). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.

56. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019d). *Основи природознавства. Практикум. Завдання для самостійної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР.

57. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2020). *Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі у початковій школі: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: НАІР.

58. Васютіна, Т. М., Губарєва, Д. В., & Осіпова, І. І. (2018). Дідактичні можливості змішаного навчання у проєктній діяльності учнів 4-го класу. *Початкова школа і сучасність*, 7, 3–7.

59. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2020). *Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»*. Київ: НЕНЦ.

60. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017a). *Зошит для семінарських занять із землезнавства: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.

61. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017b). *Основи природознавства: землезнавство. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.

62. Олефіренко, Т. О., Матвієнко, О. В., Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2022). *Основи організації дистанційного та змішаного навчання у закладах вищої та початкової освіти. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

ABSTRACT

Vasiutina T. M. Theoretical and methodological principles of training future primary school teachers for the implementation of the content of natural and civic education. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences on a specialty 13.00.04 – theory and methodology of professional education. – Khmelnytskyi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2022.

The work theoretically substantiates the author's concept of training future teachers to implement the content of natural and civic education, which covers methodological, theoretical, practical concepts and takes into account legislative and regulatory documents, requirements of the NUS for the professional activity of a primary school teacher, the specifics of science and civics education for younger schoolchildren, methodological features of the formation of the foundations of science and civics competence in primary school students.

The system of training future teachers for the implementation of the content of natural and civic education, which consists of interconnected subsystems (targeting, theoretical-methodological, content-technological, diagnostic-resultative) has been developed, modeled and experimentally tested.

Pedagogical conditions have been defined and theoretically substantiated (stimulation of motivational and value orientations of future primary school teachers towards the implementation of the content of natural and civic education; improving the curriculum of future primary school teachers' training; activation of the methodological potential of future primary school teachers to implement the content of science and civics education during practical training; the use of innovative forms, interactive methods and learning technologies in the training of future primary school teachers), which enable the reproduction of a purposeful systematic process of training future primary school teachers for the specified activity.

The essence of the concepts «preparation of future primary school teachers to implement the content of science and civic education», «readiness of the future primary school teacher to implement the content of science and civic education» has been improved. The preparation of future primary school teachers for the implementation of the content of science and civic education is a continuous systematic process, which is carried out considering the peculiarities and values of pedagogical activity, according to legislative and regulatory provisions; oriented to the requirements of the standards of higher education, school education, profession; aimed at introducing qualitative changes in content, organizational-technological and professional-personal contexts; considers the peculiarities of the correlation of the content of natural and civic education in primary school and higher school on the basis of the integration of knowledge; driven by the need to implement innovative ideas of foreign experience; predicted by the positive dynamics of the readiness of future primary school teachers to implement the content of science and civics education. This process takes place on the basis of a scientifically based methodology, taking into account the pedagogical regularities of the educational process, introducing didactically balanced systematic pedagogical actions and targeted measures, creating optimal pedagogical conditions.

The concept of «readiness of the future primary school teacher to implement the content of science and civic education» is considered as a dynamic integrative property of the teacher's personality, which is characterized by the presence of interdisciplinary knowledge, abilities and skills, a formed natural and scientific worldview, social experience, active citizenship, independent thinking, stable motivation for professional activity, which as a whole makes it possible to competently solve complex professional tasks in the field of science and civic education of younger schoolchildren.

The content of the educational components of the training of future primary school teachers for the implementation of the content of natural and civic education, as

well as the procedural component of professional training, considering the features of distance education and foreign experience has been updated and structured.

Further development and concretization acquired: regulations on the component composition of readiness (components, criteria, indicators) of future primary school teachers to implement the content of natural and civic education; specific principles of training future primary school teachers to implement the content of science and civics education; diagnostic tools for determining the readiness of future primary school teachers for the specified activity.

Key words: future teachers, primary school, science and civics education, pedagogical conditions, content, training system, teacher's readiness to implement the content of science and civics education.

Підписано до друку 25.08.2022.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 2,0.
Наклад 100 прим. Замовлення № 90.
Віддруковано з оригінал-макету замовника.
Друк: «Термінова поліграфія»
29000, м. Хмельницький, вул. Степана Бандери, 63.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 4164 від 23.09.2011 р.